

VELISE ALGKOOL

1839 — 1884 — 1934.

Velise algkool

1839 — 1884 — 1934.

Jooni ajaloost ja mälestusi.

Toimetanud Al. Loring.

Velise 6-kl. algkooli kirjastus 1934. a.

Saateks.

Ajalooratas haspeldab aasta-aastalt jälle uut lõnga oma rattale, see on lõpmatu viht, mis kunagi täies ei saa, ainult ümmararvude juures tehakse kokkuvõtteid, vaadatakse tagasi. Ühe sellise piirpunkti juures, kust aga jälle tuleb edasi minna, seisab praegu Velise 6.-klassiline algkool. Anno 1934 täitub Velise algkooli eelkäija kihelkonnakooli sünnist 50 aastat ja vallakooli asutamisest 95 aastat. Sellele kahekordsele juubelile lisandub veel k. a. algkooli karskusringi vilistlaskogu 5. juubeliaasta. Tõeliselt tõstis juubeli pühitsemise mõtte üles asjaolu, et 25. detsembril k. a. möödub 50 a. kihelkonnakooli asutamisest, mille otsene järglane on Velise algkool. Et see ümmargune juubeli aasta on peamiselt mõeldud kihelkonnakooli asutamise mälestamiseks, sellepärast on enam tähelepanu pööratud järgnevais ridades endisele kihelkonnakoolile. Loodame aga, et Velise kooli 100.-a. juubeli puhul leiab Velise kooli ajalugu lähemat käsitletu.

Üks aastasada ei ole üldajaloos kuigi pikk aeg, kuid ühe rahva haridusloos, eriti kui see kuulub selle rahva haridusloo algperioodi, on tähelepanuvääriv ajajärk. Velise koolidel on tulnud töötada nelja kehtiva õigusliku korra all, kaks ajajärku — kommunistlik ja saksa okupatsioon — olid küll võrdlemisi lühikesed, ent selle eest rasked ja rõhuvad. Iga ajajärk on katsunud suruda koolile peale oma pitsatit, vaimu ja meelt. Õpetajaiks on aga olnud eesti mehed, ning need on siiski töötanud omas vaimus, ehkki küll sageli otse olude, saatuse ja ülemuse kiuste.

Ärksast ja teotahtelisest vaimususest juhitud õpetajad on osanud oma õpilasis äratada huvi hariduse ja kultuuri vastu. Sellest annab tunnistust vanemasse ja nooremasse generatsiooni kuuluv suur intelligentsi hulk, kes on alghariduse saanud Velise koolides, ja kohaliku rahva hariduse kõrge tase.

Vahelduvad ajalootuuled on hävitanud või kannud laiali dokumendaalsed andmed vanemaist ajajärkudest, ja nii on neid ülevaateid rekonstrueeritud mälestuste najal, seda enam on aga kohapeal dokumendaalseid andmeid hilisemast ajast.

Ela, kasva, õitse Velise haridustempel!

Al. L.

Velise algkooli I—II kl. maja (end. vallakool).

Velise vallakool.

95 aastat on Velise koolil seljtaga. Pikk rida aastaid. Need, kes siin haridustööd alustasid, nii õpetajad kui ka õpilased, on ammu siit lahkunud, lahkunud ka pikk rida nende töö jätkajaid.

Esimeseks õpetajaks Velise koolis oli Jüri Laipman, tuntud Vigala Laipman'ide *) perekonnast. Kooliolud olid siis teistsugused, kuigi nüüd nad palju soovida jätavad. Koolimajad ei eraldunud millegagi poolorjuses elutsevate talupoegade elamustest: suitsutare, viletsasti valgustatud. Õõsiti õpiti püüval, päeval käisid õpilased metsas õpetajale teibaid ja muid tarbepuid raiumas ja kokku kandmas. Õpetati tol ajal peale lugemise ja usuõpetuse ka õige- ja ilukirjutust ning arvutamise 4 tehet. Eestikeelseid aritmeetilisi oskussõnu tehet jaoks siis veel ei tarvitatud, vaid Addition, Subtraktion, Multiplektion, Division. Neid nimetusi kuulis nende ridade kirjutaja oma vanaisalt, kes õppis Velise koolis ajavahemikul 1839—1843 a., seega oli üks Velise kooli esimesest lennust.

J. Laipman'i järele oli Velise koolis õpetajaks pikemat aega J. Hermann — ka Vigala mees. Oli lugupeetud mees, ja sellega sundis kaasaegseid ka koolist lugu pidama.

Kolmas õpetaja Velise koolis oli T. Ervin. Oli erk ja teda peeti inimeseks. Lahkus mõne aasta pärast ametist ja ostis omale Kohilas (Harjumaal) talukoha. Tema Velisel ole-mise ajal avati Kuudal õpetajate seminar, mille tagajärjel huvi hariduse saamiseks tõusis. Paljud kooli lõpetajad jäid veel kooli mitmeks talveks valmistuma seminari astumiseks. Nii ku-junes Velise kool keskuseks lähemale ja ka kaugemale ümbrus-konnale, kuhu tõttasid paljud täiendama omi teistest koolidest omandatud teadmisi. Eriti pärast Ervin'i, tema järglase õp. Leo ajal. M. Leo oli lühikest aega Velisel õpetajaks. Tema järele,

*) Kunstnik Ants Laipman on eestistanud k. a. oma nime Laidmaaks.

5

arvu poolest viiendaks õpetajaks oli E. Aavik, kes oli hea ha-ridusega, elav, kuid eksentsentrilise käitumisega noormees. Temast on jäänud hulk lõbusaid lugusid Velise elanikkude mälestus-sse. Aavik lahkus majandusliku kitsikuse kui ka halva vahekorra pärast kohaliku mõisaomanikuga. Aavikule järgnes M. Holm, kes jätkas oma eelkäijate edukat õpitööd. Kuid oli niisugune aeg, mis nõudis õpetajalt paksemat nahka ja tugevamaid närve kui kunagi enne. Neid viimaseid M. Holmil ei olnud. Läks vastamisi Vigala kirikuõpetajaga, ta perekonnaga, kes teda alan-davalt kohelnud. Jäi sellest närvihaigeks — põdes tagakiusa-mise maaniat. Nägi igal pool vanakurja end kiusavat, kord koera, kord kirikuõpetaja proua näol. Hullustuse hoos tappis oma ema. M. Holm'i järele oli õpetajaks keegi Malberg. Temast on vähe mälestusi järgi jäänud: oli õpetajaks õige vähe aega. Kaheksas õpetaja oli Jaan Püü. Tema ajal tuli suur murrang koolielus. Asutati kooli lähedusse ap.-õigeusu kihelkonnakool kahe klassiga. Selles avanesid õppehüvustite noortele avara-mad edasiõppimise võimalused kui olid vallakoolis, nii et paljud õpilased siirdusid vallakoolist kihelkonnakooli. Kohaliku preestri kaebuse põhjal saadeti Jaan Püü maalt välja kui ap.-õigeusu laimaja. J. Püü järele oli vähe aega õpetajaks selle vend Jüri Püü. Arvu poolest kümnes õpetaja oli Tõnis Tondi. Oli vaikne inimene. Kohalikest seltskondlikust elust osa ei võtnud. Õpetas talvel lapsi, suvel pidas Vigalas talu. Oli õpetajaks 10 aastat, 1890—1900. T. Tondile järgnes Joh. Siedermann. J. S. oli muu-sikaarmastaja, edendas laulu, kuid muidu oli pealiskaudne, väikse haridusega inimene, oli kõigest 1 aasta ametis. J. Siedermannile järgnes M. Lauter, nüüdne Mäe peremees, tänapäeval agar kaitse-liitlane ja pangategelane. Kolmeteistkümmes õpetaja Velise koolis oli G. Anniko. Oli kõva usumees ja 1905. a. vabadusliikumise vastane, nagu seda võib järeldada koolikohtu protokollest ja rahvamälestustest. Siirdus siit 1909. aastal Lihulasse köstriks. 14-daks õpetajaks G. Anniko järel oli Jaan Koppelmann, kes töötas siin 8 aastat. Oli muusikamees. Armastas laulu. Võttis osa seltskondlikust elust ja juhatas mitu aastat laulukoori. J. Koppelmannil tuli oma vaba ilmavaate pärast rohkesti kan-natada. Kõigepealt sattus vastollu Vigala kirikuõpetaja M. v. Busch'iga. Selle tagajärjel saadeti ev.-usu konsistooriumi poolt revidendid kohapeale asja lahendamise, sest olla olnud kaebusi, et õp. J. Koppelmann tõlgitsevat pühakirja omal viisil ja õpe-

tavat valesti. Siis oli veel kaebus J. Koppelmann'i peale, et ta laotavat laiali keelatud kirjandust — L. Tolstoi töid. Mõlemil kaebusel ei leitud tõepõhja ja J. K. jäi kohale. Ta lahkus Veliselt 1918. aasta jaanuaris ja asus Venemaale samasse ame-tisse.

Viimane — 15. õpetaja oli pr. K. Koobas. Oli ametis lü-hikest aega ja lahkus ametist Velise vallakooli klasside sulge-mise tõttu.

See oleks üldjoontes peaaegu kõik, mis endiste õpilaste ja teiste kaaskodanikkude mälestusis alal püsinud Velise vallakoo-list, selle ajaloost. Kirjalikku on alal hoidunud veel vähem. Mõned koolikohtu protokollid, peotäis veneaegseid ringkirju. Ent palju, palju rohkem on kool jättnud jälgi ümbruskonna rah-vasse: on kujundanud inimeste iseloomu, suunanud ilmavaadet — harinud, kasvatanud. Üheks selle tunnuseks võib lugeda Velise elanikkude suurt vabaduse- ja kodumaaarmastust. Eriti silmapaistev selle poolest oli 1905. aasta, kus Velise ilma mingi välise mõjuta tõusis vabadusliikumise keskuseks ja juhiks lähe-ma ja isegi kaugema ümbruskonnast. Seda põhjustas elanikkude kõrgem intelligents, vabadusearmastus ja rahvustunne. Teiseks on tuntud Velise elanikkude sallivus, tolerants teistimõtlejate ja -teotsejate vastu. Ka kõige sallimatamad uued «usud» leia-vad siin endile pehmemad avaldusvormid. Selles avaldub intel-ligents, vaimukultuur, millist nende ridade kirjutaja mujal Eestis pole leidnud.

Kui imelikuna ka see kuulub, olid kooli algaastail õpetaja teotsemisvõimalused palju laiemad; ja tegevus ei olnud pooltli niipalju piiratud igasuguste eeskirjade ja kontrollimisega nagu viimaseil aegadeil, siis leidis kool varakult suurt lugupidamist ümbruses ja väljaspoolgi. Näiteks oleks seegi asjaolu: aastat 40—50 tagasi, kui nende ridade kirjutaja siin koolis käis, siis peeti seda nagu alandavaks, kui keegi kõigest 3 talve koolis käis, ja seda nagu «pehmeiks», kes lahkus ametliku kursuse lõpetades.

Õpiti siin harilikult 4—6 talve, kuigi just mitte nii süsteemikindlalt, siiski niipalju, et minna avara pea ja südamega siit — leidma oma elutööd. Elagu see Velise kooli vaim kaus veel keset sallimatuse-, kiusu-, jonniumbrust!

G. Karell.

Koolipoisina Velise vallakoolis.

Ants Laidmaa.

Vigalas, minu (jõukamas) sünnivallas, olid „aga“ mu lapsepõlves juba erilised koolihooned, kuigi teistest ehitistest ümber tehtud. Nii oli üks kool endises „Oese“ karjamõisas, kus tuntud professor M. J. Eiseni isa oli õpetajaks ja „Rabal“, mis

Sellest on nüüd 60 aastat, kui ema mulle Ridala „Kiigevainult“ esmakordselt näitas Haapsalu linna torni. Meendub see pilt mulle seepärast nii elavalt, et ta oli seoses mu tolleaegse suurima sündmusega: mind viidi linna kooli.

Maa- või vallakooli olin juba „katsunud“, olgu sellest siin mõni rida.

Polnud tol ajal maal — Läänemaal, kus mu sünnipaik — veel õigeid koolimaju. Mitmepool olid nad täitsa talumajade sarnased, koos rehetoa ja rehealusega, kus siis kambris lapsi õpetati. Vahe seisis vaid selles, et koolimajad olid korstnaga, millist „uhkust“ talumajad sel ajal veel ei tunnustand.

Hommiikul tõusti vara, pesti silmi õues ja lume ajal lumega, siis ei tarvitsenud olla seepi. Käidi „väljas“ aia taga, sest sellekohaseid väljakäigukohti koolimajades ei tuntud veel.

Kool algas igal hommikul palvega ja õhtul magama minnes tehti sedasama ühiselt. „Kooliks“ oli lugemine, katekismused, piiblitugi ja kirikulaulud. Ka „rehkendust“ („adiitsjoni“, „subtraaksjoni“, „multiplikaatsjoni“, ja „tibisjoni“) õpetati suurematele (vahest ka „murtud numbraidki“).

Aavik oli hea laulumees, ta õpetas meilegi laule. Teda külastas kord ametivend, kes oskas laulda ka venekeeli. Üht ta lauludest mäletan veel praegugi:

„Kipit vooda melnitsa,
Pirvõit tuijut tootsita,
Kipit vooda paabernootsi,
Vreemja rika palsoi moorja . . .“

Aavik oli ka hea joonistaja, kelle juures ma nägin esmakordselt elus vaba-joonistamist. Ja hea „turnija“ oli ta ka. Tal oli maja taga „rekk“ ja „barren“, millel ta oma võimeid õpilastele, kui ka küla noortele sagedasti näitas ja järeletegemisele avatles. Kui oli pehmet lund, sõdis ta sellega kogu kooli vastu.

Valla koolist lahkudes olime õe ja vennaga veel pool talve Vigala kõstri pool koolis. Siis tuli minnek linna.

Ants Laidmaa.

Velise algkoolimaja (end. kihelkonnakool).

oli ehitatud ümber endisest kivikõrtsist. Kolmas ehitati mu lapsepõlves „Perule“ Vigala tolleaegse majoraathärra ja maanõuniku Bernhard von Uexküll'i, n. n. „pimeda paruni“ poolt.

Ka Vigala kihelkonna teistes valdades, Päärdsu ja Velises, olid tol ajal juba erilised koolihooned. Et Velises oli õpetajaks meie sugulasi, mõisavalitseja poegi ja Tallinnas „kreiskoolis“ käinud noormehi, Eduard Aavik (elab praegu veel värske jõu ja vaimuga Tallinnas), siis tõi meid (üht mu õde, venda ja mind) meie isa kõigepealt siia kooli. Me ei saanud siin aga kaua käia: koolmeistri suurema hariduse tõttu, kui sel ajal maaõpetajal harilikult oli, tungis siia lapsi mitmest naabruse vallast, mille üle aga oma valla vanemad kadedust tundes kaebasid ja koolivalitsus sundis meid siit lahkuma.

Velise koolihoone oli lihtne palkehitis õlgkatusega. Majal oli kaks poolt: üks kooliõpetaja eluruumidega ja teine „koolituba“ väikese „sahvriga“, kus päeval seisis laste magadiskotid maas ja leivakotid-lähkrid laudel (riiulitel).

Koolituba oli lihtne nagu moonakagi tuba: tahumata, krohvima ja suure kerisahjuga. Põrandat ei mäleta: oli see laud- või lihtsalt kruusapõrand. Mööblis oli paar-kolm harkjalul lauda, pingid ääres, kus lapsed vastamisi istudes õppisid, lugesid, kirjutasid, siin ka sõid ja õiti peal magasid. Koolimööblis võiks ju veel nimetada suurt seinatalvliit ja kellegi külameistri tehtud oreli.

Kooli tuldi esmaspäeva hommikul vara ja lahkuti laupäeva lõunal (ainult neljapäeva õhtuti, mida peeti tol ajal veel pühaks, võis ka koju minna). Kaasa toodi nädala moon, mis tavaliselt koosnes leivast, karbist silgest, võist, lihast — kellel seda oli — ja lähkritäiest piimast või taarist. See oli kogu nädala meenu hommikuks, lõunaks ja õhtuks. Piim oli nädala lõpul nii hapu, et lähkri punni puudutades see vahest nagu püssi paukudes lakke kargas.

Kooli tuldi siis veel rahvuslikus riietuses: poisid kints-pükstes ja pasteldes, kandes toas pintsaku asemel villast kampsuni või istuti vestiväl. Juuksed olid poistel kaelani ja otse-lauguga. Pea sugemiseks kasutati peaharju.

Lapsed koristasid toa, kütsid ahju ja puhastasid õhku, kui see liiga „paksuks“ oli läinud, karjamaalt kadakaoksi tuues ja neid kõrvetades.

Velise kihelkonnakool.

Ükski rahvas ei muretse oma laste tuleviku eest nii suure hoolega nagu seda teeb eestlane. Sellepärast jälgiti ka Velisel hoolega koolitööd ja -tegevust. Pandi tähele kõik tema head ja vead. Peagi saadi aru, et selleaegne vallakool ei vasta meie rahva nõuetele. Koolil nagu puudus midagi, see ei rahuldanud lastevanemaid. Nad ootasid ja lootsid koolilt oma lastele teadmisi ja oskusi, mis kergendaks ja teeks mugavamaks nende laste tuleviku. Selleaegne kool oli kirikuõpetajate mõju all. Pastorid olid eranditult sakslased ja lubasid koolis õpetada üksi seda, mis nendele ja mõisnikkudele kasulik ja eestlaste orjastamiseks vajalik.

Velise kooliellu tõi uut hoogu ja vaimustust Velise kihelkonnakooli asutamine. Koolimaja ehitustööd algasid 1884. a. kevadel. Ehituse kulud kandis Riia koolide nõukogu. Olemasolevatel andmetel läks koolimaja maksma 5000 rubla. Maja valmis hilissügisel, ja 13. detsembril (v. k.) algas uues koolis õppetöö. Esimesel koolipäeval, s. o. 13. detsembril 1884. a. võeti kooli vastu järgmised õpilased: Ado Praaker, Kristofel Praaker, Jaan Oidram, Ado Virbel, Kustas Roller, Jüri Kõõvart, Jaan Kalmus, Jaan Uesson, Mihkel Uesson, Jüri Parnabas, Tõnis Värner, Jüri Riise, Jaan Laasi, Ado Kristal, Hans Pippar, Ado Ilmveier ja Mihkel Ervin; kokku 17 õpilast. Õppeaasta lõpul tõusis õpilaste arv üle 80.

Esimeseks õpetajaks oli A. Schuman; ta töötas esimese aasta üksinda. Alles 1885. a. suvel määrati Velisele preester Pokrovsky ja õp. N. Küppar.

Õpetaja Schuman oli rahva seas suures lugupidamises, nii et ta valiti ka Velise vallasekretäriks. Selles ametis olles satust ta vastollu Velise parun Maydeliga, mille tõttu oli ta sunnitud Veliselt lahkuma — 1887. a. Rahvas saatis delegatsiooni

Riia piiskopi juurde, kus paluti Schuman'i tagasi, aga see osutus tagajärjetuks. Schuman paigutati ümber ja asemele tuli Haan — 1887. a. Ka õp. Küppar ja preester Pokrovsky lahkusid 1887. a. ja asemele tulid preester Sepp ja õp. S. Vostvinsky. Viimane asendati kolme aasta pärast, s. o. 1890. a. Peterson'iga. Samal, 1890. a. võeti õpilaste rohkuse tõttu ametisse abiõpetaja M. Leo; ta töötas Velisel kuus aastat ja läks säält Vigalasse õpetajaks.

1895. aastal lahkus õp. Peterson ja asemele määrati Masso. Samal aastal lahkus Veliselt ka preester Sepp ja asemele tuli Zvetkov, kes mõne kuu pärast vaimuliku valitsuse käsul Veliselt ära kutsuti. Uueks preestriks tuli A. Pärtel; ta töötas Velisel seitse aastat. 1902. a. paigutati preester Pärtel ja õp. Masso teistele kohtadele ning asemele tulid preester Allik ja õp. Jaanus. Jaanust asendas varsti Endrekson ja teda 1905. a. J. Paulus.

Liiga sagedased õpetajate vahetused ei jättnud oma halba mõju koolile avaldamata. Mõned õpetajad ei jõudnud veel uue koha ja õpilastega tutvuneda, kui juba neid uutele kohtadele määrati, ja kooli hariduslik tase langes. Seda langust oli eriti märgata 1900—1905. a. Sel ajal olid rahva meeled ärevil oma majandusliku kitsikuse pärast, ja selle tagajärjeks oli 1905. aasta mäss.

Et 1905. a. mäss on tihedas seoses Velise kihelkonnakooli ja ta õpetajatega, siis mõni sõna sellest mässust. Mässu juhiks ja hingeiks oli õpetaja Paulus*).

Koolimaja ruumes olid rahvakoosolekud — peeti kõnesid ja toonitati mõisamaade ülevõtmist. Oktoobrikuul andis õp. Paulus külakümnikkude kaudu Velise vallarahvale teda, et tänasest peale on kõikidel meestel ja naistel alates 18. aasta vanusest, kodaniku õigused. Sama kuu lõpul peeti koolimajas teine suurim rahvakoosolek, kus arutati mõisadest maasaamise ja maksude kaotamise küsimust ning kuulutati välja «Velise vabariik». Sel koosolekul levis esimest korda Velise koolimajas punane lipp.

Nüüd hakkas Paulus uue «vabariigi» (nii teda nüüd nime-tati) jaoks kaitseväge organiseerima ja selleks kutsus ta noored mehed ümbruskonnast koolimaja juurde laskeharjutustele. Kaitseväge relvadeks olid jahipüssid. Rahva kokkukutsumiseks tarvitati kirikukella. See sündis kõik Pauluse korraldusel. Et Pau-

*) Vt. lähemalt A. Loring, «Punnased a. Läänemaal». I.

lusel oli tegemist mõisade maa jagamisega ja uue vabariigi asjadega, siis pani ta oma asetäitjaks A. Palmi, kes tema eest koolitööd tegi. A. Palm õppis tol ajal Tartu Õp. Seminaris. Novembri- ja detsembrikuul kool seisis, sest lapsed ei julgenud kooli tulla. Kasakad ja nende juhid parunid jõudsid öösel pimeduses Velisele ja piirasid 1905. aastal 19. detsembril kella 6—7 ajal hommikul koolimaja kolmest küljest sisse. Vabaks jäi ainult Kõhi talu poolne külg. Ilma hoiatamata kasakad lasksid koolimaja pihta. Koolimajas viibis sel hommikul 200—400-pealine meestesalk. Koolimajas oljatest enam keegi ei mõelnud vastu-hakkamisele, sest oli ju mõtteta vastu hakata jahipüssidega moodsate sõjariistadega, kus isegi kuulipildujad ei puudunud, varustatud väesalgale, ja igaüks katsus põgeneda.

Põgenemine oli õige hädasohtlik, sest pea kõik pääseteed olid kasakate püssitule all ja kuul võis iga põgenejat tabada. Ainsaks pääseteeks oli koolimaja kõõgiuks, mille kaudu pääses õpetaja aeda ja säält üle põllu Nõlva jõe. Jõge varjasid kõr-ged kaldad, mis kaitsevad põgenejaid püssikuulide eest. Mõned Vigala mehed olid endid koolimaja laste magamistuppa kottide alla ära peitnud, kus nad kasakate poolt surmati.

Põgenemisel sai surma Aasa talu põllul Kustas Seiler — Veliselt. Raskemaid haavu said: Jaan Kalju, Peeter Maasing ja Jaan Mittas; kõik kolm Veliselt. Õpetaja toas vereloigus lamas kolm surnut ja teised surnud olid laste magamistoas, praeguses õpetaja korteris. Segaduses pääses Paulus põgenema*) Asetäitja õpetaja A. Palm võeti vangi ja viidi sõjavõimudega kaasa.

Koolimaja tulistamise ajal, kas meelega või kogemata, juhtis kasakate poolt tuli preestri majale ja preester Allik sai peast haavata ning pidi ravimisele minema. Ka kauaaegne Velise õp. Haan arreteeriti ja paigutati vanglasse. Õp. Haanist on säilinud rahvas hea mälestus. Teda hinnatakse kui head koolimeest. Tema teeneks tuleb pidada kooli kõrget haridus-likku taset, mille tõttu paljud Velise kooliõpilased pääsesid kõr-gematesse koolidesse, nagu: Vaimuliku- ja Õpetajate Semi-nari. Tema algatusel ka asutati 1891. aastal Velise rahvaraamatukogu selts. Haan töötas Velisel 18 a. Koolimaja oli rüve-

*) J. Paulus vangistati hiljem ja Tallinna ringkonnakohus mõistis ta 06. 03. 1908. a. 1. aastaks vangiroodu. Peterburi kohtupalat kinnitas 20. 04. 1909. a. sama otsuse. A. L.

tatud, kooli- ja rahvaraamatukogude raamatud, õppeabinõud ja kooli inventar lõhutud ning kooli seinad ja ahjud kuulidest läbi puuritud.

1906. aasta alul määratud õpetaja A. Rõigas'e korraldusel puhastati koolimaja. Tehti mõned hädavajalised parandustööd, nii et võis alata õppetööga. Esialgu ei julgenud õpilased kooli-majas elada — rääkimata veel internaadis magamisest — ning

Th. Schmidt.

paljud ei tulnud sellepärast kooli. Viimaks harjusid lapsed ja koolitöö läks endiselt. Maikuul 1906. aastal määrati teiseks õpetajaks Karl Kohk, kes varsti majanduslikel põhjustel oli sunnitud Veliselt lahkuma. Lahkunud Kohki asemele määrati Velisele endine Vigala õpetaja Th. Schmidt 1907. a.

1908. aastal lahkus Veliselt preester Allik ja asemele tuli Peeter Laredei. Sama aasta lõpupoolel avati Riia koo-lide nõukogu loal Velise kihelkonna-kooli juurde abikool, mille õpetajaks tuli preili E. Vabrit.

Õpilaste rohkuse tõttu (koolis käis 122 last) jäid kooliruumid kitsaks ja töötamisolud muutusid viletsaks. Mõeldi kooliruumide suurendamisele, aga selleks puudus raha. Katsuti kõik võimalikud rahaallikad läbi, aga igal pool olid Velise jaoks rahakraanid kinni. Ei aidanud muud kui enestel töösse hakata.

Õpetajate energilisel ettevõttel muudeti koolimaja suurem klass peosaaliks ja õpetaja sahver näitelavaks. Muretseti hädavajaline peoinventar, nagu: näiteseinad, pingid, ja peoruumid olid käes. Organiseeriti näiteseeltskond, laulukoor — ja tee raha saamiseks oli leitud. Laulukoori juhtimise võttis oma peale õp. A. Rõigas. Näitemängu- ja lauluharjutused toimusid püha-päeviti, tarbekorral ka teistel päevadel. Harjutustest võtsid ümbruskonna noored agaralt osa. Varsti võidi koolimaja juurde-ehitusega algust teha. Teisele korrale (pööningule) ehitati kaks magamistuba — üks tütarlastele ja teine poeglastele. Osteti õppeabinõusid, nagu: kaarte, pilte, tabeleid ja lasti teha kooli-laudu, ning nüüd võis suurendatud ruumes kaunis edukalt õppe-tööd jätkata.

1912 aastal lahkus õpet. A. Rõigas. Ta töötas Velisel kuus aastat. Oli esimene õpetaja pärast 1905 aasta mässu, mis nõudis erilist jõupingutust, et alata mässu tõttu katkestatud koolitööd. Oli agar koolimees ja võttis tiie innuga osa seltskonnatööst. Tema teeneks tuleb lugeda Velise arenenud näiteseeltskonda, kus hulgas on veel mõned Rõigas'e aegsed tegelased. Tema heasüdamlikkuse pärast on püsinud rahva seas temast hea mälestus.

Rõigast asetas 1912. aastal Mihkel Lembet (praegu Keeni rajooni konstaabel Valgamaal); võeti 1916 aastal maailma-sõtta. Lembetile enam järeltulijat ei määratud, sest kool algas tööd kolme õpetajaga. 1914. aastal andis Velise kihelkonna-koolivalitsus Riia koolide nõukogule palve, milles paluti Velisele uue koolimaja ehitamiseks krediiti. Mõnekuulise ootamise järele tuli koolide nõukogult jaatav vastus. Uue koolimaja platsiks kavatseti osta teisel pool teed praeguse koolimaja vastas olev maatükk, mida maaomanik Kusmin oli nõus müüma. Peagi tuli teade, et raha väljandmine on maailmasõja lahtipuhkemisel riigipangast seisma pandud. Nii nurjusid velislased lootused uue koolimaja ehitamiseks.

1917. aastal Vene revolutsiooni lahtipuhkemisel tulid Ve-lisel jälle ärevad ajad. Koolimaja sai jällegi kohaks, kus peeti koosolekuid ja arutati silmapilgu tähtsust. 1. mail 1917. a. korraldasid õpetajad ühes õpilastega rongikäigu 1905. aastal langenute kalmistule. Rongikäigust võttis osa üle tuhande inime-se. Laulis õpilaskoor, peeti kõnesid ja pandi toime korjan-dus, mis üle 200 rubla sisse tõi. Raha ühes tänutelegrammiga saadeti selleaegse Venemaa juhi Kerensky'le.

Kerensky valitsuse langemise järele oktoobris 1917. a. tuli enamline valitsus. Kohalikeks vallaomavalitsuse tegelasteks said inimesed, kes olid vaenulikul koolile. Selleaegsed valla-juhid ei andnud koolile petrooli (petrooli selkorral vabamüügil ei olnud, vaid saadi vallavalitsuste kaudu) põhjusel, et koolis käia buržuade lapsed. Õpilased, kes internaadis elasid (inter-naadis oli 90 last), pidid pimedas olema. Et kooli tegevus kitsendatud ei oleks, tõi iga õpilane kodus valmistatud lamba-rasvaküünlaid, ning nende valgusel katsuti õppida niipalju kui see võimalik oli.

Enamline valitsus langes 1918. a. ja kohe tuli asemele Saksa okupatsioon. Uute võimude poolt arreteeriti mõned

kohalikud elanikud, keda „armulised“ mõisasaksad üles andsid. Velise vallakooliõpetaja J. Koppelman lahkus sakslaste sunnil Veliselt — 1918. a.

Koolide inspektoriks määrati Saksa võimude poolt Vigala kirikuõpetaja von Busch, kes omad korraldused tegi teatavaks Velise koolivanema Mihkel Miili kaudu. Uus inspektor v. Busch ennast kooli asjadesse esialgu ei seganud, isegi kevadisele kooli lahtilaskmisele ta ei tulnud, ehk ta küll kirikus oli kuulutanud ja lubanud tulla. Sakslased lahkusid 12. novembril 1918. aastal.

1919. aasta sügisel lahkus Veliselt preester P. Laredei. Ta oli hea laulumees, energiline seltskonnategelane ja väsimatu töötaja koolipöõlul. P. Laredei lahkumisega kaotas Velise kool ja seltskond tiseda koolimehe; ta töötas Velisel kümme aastat. Ühes Laredeiga lahkus ka prl. Vabrit. Jälgides Velise seltskonnategelaste ja ärksamate kodanikkude haridust, on nad kõik õppinud Velise kihelkonnakoolis.

Peale kohalikkude tegelaste on siit koolist alghariduse saanud Tallinna linnapea abi A. Uesson, notar Uesson, end. põllutöominister Raamot (†). Petseri

Anton Uesson.

vaimuliku seminari inspektor J. Paavel, arst K. Rumma, pangametsnik A. Veikmann, riigiametnikud A. ja M. Remmad ja palju teisi, kes mööda kodumaad laiali ja kaunis tähtsatel kohtadel teotsevad.

Esimesest, 1888/1889. aasta lennust on neli õpilast, kes omandanud kõrgema hariduse, mis sel ajal arudlane nähe. Kaunis hulk kooli lõpetajaid on õpetajateks mitmel pool kodumaal, nagu: M. Aitsam, G. Aasberg, M. Kroonman, A. Palm ja palju teisi. Velise kooliõpetaja G. Karell on siit oma alghariduse saanud. Mitmed Velise kihelkonnakooli lõpetajad on Venemaal: T. Karell ja K. Kiiper; esimene Lenin-

gradi ülikooli õppejõuna ja viimane postkontoriülemana ametis.

Mitte üksi Velise, vaid ka naabervaldade, nagu: Raiküla, Haimre, Märjamaa ja Vigala lapsed jätkasid Velise koolis haridust, et minna edasi õppima või laia maailma omale leiba ja õnne otsima.

Seisuste kaotamise seaduse põhjal võeti Velise kihelkonnakoolimaja Velise koguduselt kõige koolile kuuluva inventariga Lääne maavalitsuse käsul üle ja anti Velise vallavalitsuse kasutusse.

Kool oli sunnitud muutma oma nime, kuid jätkab endist tegevust Velise kõrgema rahvakooli nime all.

Velise kool — iseseisvuse ajal.

Novembrikuul 1918. a. lahkusid Saksa okupatsioonivõimud Eestist. Sellest ajast peale juhib haridustööd oma rahvuslik riigivõim. Oli siis kui kevadene tuulepuhang, mis kutsus õpetajais ellu seni uinunud jõud. Tuli elurõõm ja tööhimu. Töötasid õpetajad päeval klassis, öösel eneseharimise alal ja tunde ettevalmistades, nii et sageli väheaega üle jäi magamiseks. Kõik tuli nüüd ümber töötada eesti keelde võõrkeeltest, terve õppematerjal. Puudusid õpperaamatud, puudusid koguni oskussõnad: kõik tuli uuesti alustada. Kuid töötati rõõmuga, sest oldi vabad, — ja vaba inimese vaba töö on ju väärtuslik ja viljakas. Nii oldi siin Velisel, nii elati siis igal pool Eestis. Niisuguses töönnus ja teotsemisrõõmus alustas kool oma tööd Velise kõrgema rahvakooli nime all 1919/20. õppeaastal endistes vallakooli ja kihelkonnakooli ruumides. Endistest õppejõududest lahkusid eelmisel õppeaastal preester-koolijuhataja P. Laredei ja tema abilise E. Vabrit. Õpetajaks valiti Gustav Karell ja Marie Kusmin, koolijuhatajaks koolihoolekogu poolt Theofil Schmidt.

G. Karell.

Õpetajaks valiti Gustav Karell ja Marie Kusmin, koolijuhatajaks koolihoolekogu poolt Theofil Schmidt.

Koolis õppis eeltähendatud aastal 136 õpilast. Koolikursuse lõpetasid 8 inimest: Natalie Mann, Jüri Paavel, Jaan Harnak, Jüri Põikpuu, Hans Pipar, Aleksander Emmo, Tõnis Looring ja Elviine Lurich. Neist astusid keskkooli õpinguid jätkama Hans Pipar, A. Emmo ja Tõnis Looring — praegu viimased mõlemad üliõpilased.

Järgmisel, 1920/21. õppeaastal õppis Velise koolis 156 last. Õpilaste rohkuse pärast nimetas Lääne maakoolivalitsus koolile 4-daks õppejõuks prl. L. Uustalu, ja kool alustas tööd juba 4 klassikomplektiga. Tähtsamaiks ettevõtteiks nimetatud õppeaastal oli harmooniumi ostmise koolile ja õppereis Lõuna-Eestisse ja noortepühale Tartu. Kulud kaeti õpetajate poolt korraldatud pidude sissetulekuist. Kooli lõpetasid 6 õpilast: Akiilina Pommer, Jüri Jaar, Vladimir Kusmin, Pauline Sotnik, Johannes Korkmann ja Theodor Vahter. Neist astusid keskkooli Th. Vahter ja J. Korkmann.

1921/22. õppeaastal käis Velise koolis 165 õpilast. Kool töötas nagu eelmiselgi aastal 4 klassikomplektiga. Õppeaasta alul lahkus õpetaja L. Uustalu, kelle asemele valiti V. Neumann. Õppeaasta keskel lahkus perekondilisil põhjusil õpetaja M. Kusmin, kelle asemele määrati prl. E. Hirt.

Koolikursuse lõpetasid tähendatud aastal 10 õpilast: Heinrich Ots, Jaan Haakmann, Eduard Gildemann, August Mou, Voldemar Looring, Oskar Paavel, Marie Jammer, Anna Käru ja Marta Gildemann. Neist läksid edasi õppima V. Looring, H. Ots, E. Rokk ja E. Gildemann.

1922/23. õppeaastal on õpilaste arv 165. Õpetajaist vallandati V. Neumann, kelle asemele valiti õppeaasta alul A. Pärtel. Koolikursuse lõpetasid 9 inimest: Martha Oviir, Martha Saaliste, Martha Martinson, Anastasia Karlson, Akiilina Kellmann, Antonia Riise, Liine Jammer, Eliise Alt ja Madis Oviir. Neist läksid teistesse koolidesse edasi oma haridust täiendama: Martha Oviir, M. Saaliste, M. Martinson ja Madis Oviir.

1923/24. õppeaastal õppis Velise koolis 159 last. Õpilaste rohkuse pärast määras Lääne maakoolivalitsus koolile 5-da õppejõu E. Spuul'i, ja kool algas tööd 5 klassikomplektiga. 5-da õppejõu määramisega paranesid tööolud koolis. Sai võimalikuks rohkem töötada haridusalal, ka väljaspool klassipiire. Korraldati mitu koolipidu, millede sissetulekuist muret-

seti koolile vajalikku inventari ja mitmekümne krooni eest ajakirju ja korraldati õppereis pealinna.

Koolikursuse lõpetasid 15 õpilast: Arnold Raamann, Paul Tiits, Arnold Burneister, Martha Oviir, Herman Pupart, Alviine Grünberg, Arnold Bachmann, August Oidram, Jaan Saaliste, Martha Kamarik, August Normus, Oskar Masing, Johannes Paavel, Marie Mikk. Neist läksid edasi õppima H. Pupart (praegu õpetaja Porkunjs) ja A. Oidram.

1924/25. õppeaastal õppis koolis 144 õpilast. Kool töötas endise õpetajate arvu ja klassikomplektide juures. Õppeaasta alul seati sisse ühiskõök internaadis elavaile õpilastele. Koolikursuse lõpetasid 12 õpilast: Madis Vald, Sergei Kusmin, Hindrek Hindroff (†), Eduard Grünberg, Jüri Koks, Eduard Liinat, Alma Piisang, Salme Hallist, Maali Mann, Alma Parnabas, Marie Lurich, Lydia Matiisen. Neist edasiõppijad siirdusid praktikule aladele.

1925/26. õppeaastal õppis koolis 141 last. Koolikursuse lõpetasid 14 õpilast: Lydia Kellmann, Osvald Ellmann, Mihkel Pallas, Vilonilla Schmidt, Jaan Gildemann, Elviine Rokk, Martha Uesson, Salme Piisang, Ado Pesti, Linda Harnak, Friedrick Lember, Albert Ester, August Roist ja Aleksander Looring.

Edasi õppima läksid: Osvald Ellmann, Albert Ester, Vilonilla Schmidt, Elviine Rokk, Martha Uesson ja Aleksander Looring.

1926. aastal alustas oma ilmumist Velise algkooli karskusringi korraldusel Velise kooli õpilasajakiri „Koidik“.

Õpetajaist läikus 1925/26. õppeaasta alul E. Hirt. Tema asemele valiti prl. H. Jürgenson.

1926/27. a. õppis Velise koolis 108 õpilast. Kooli lõpetasid 17 õpilast: Jaan Virma, Artur Burneister, Hugo Bachmann, Artur Saaliste, Aleksander Palm, Aleksander Karlson, Artemy Kalju, Aleksei Parnabas, Jaan Burneister, Eduard Plaamus, Mihkel Ester, Martha Oidram, Amanda Vares, Martha Saaliste, Elfriede Bachfeldt, Antonina Tõnne, Alhide Pulst. Keskkoolidesse läksid haridust jätkama: A. Burneister, H. Bachmann, A. Saaliste, M. Ester, M. Oidram, E. Bachfeldt ja A. Pulst. Õpetajate koosseisus muudatusi ei olnud. Õpetajad R. Spuul ja H. Jürgenson olid õpetajate kursustel Haapsalus; neid asendasid õp. ameti kandidaadid preilid Nii ja Peitel.

1927/28. a. õppeaastal töötas kool endiste õppejõudude ja endiste klassikomitee arvuga. Kooli lõpetasid 16 õpilast: Anton Saulep, Jaan Oidram, Armilda Burmeister, Martha Päre, Alevtiina Reimann, Leida Ilmveier, Ludmilla Paugus, Alide Masing, Artur Valdek, Evald Burmeister, Evald Tõldmaker, Johannes Riise, Elmar Jammer, Osvald Lauter, Evald Bachmann ja Elmar Toots. Edasiõppima läksid neist L. Paugus, L. Ilmveier, E. Toots ja J. Riise.

1928/29. a. õppis koolis 111 õpilast. Koolikursuse lõpetasid 18 õpilast: August Pipar, Leida Ester, Elmar Veeber, Aleksander Piisang, Härta Piperall, Jüri Laasi, Ado Hindroff, August Siimann, Härta Miil, Elly Seiler, Oskar Kask, Veera Koobas, Eduard Nõömann, Jaan Laasi, Boris Schmidt, Therese Ilmveier, Aglaida Riise ja Härta Burmeister. Neist läksid edasi õppima: J. Laasi, H. Miil, E. Seiler, V. Koobas, Jüri Laasi, Boris Schmidt, ja A. Riise. Õpetajaist läks puhkepalgale haiguse tõttu A. Pärtele. Tema asemele määrati Ed. Gildemann. 1929. aastal registreeriti Velise algkooli õpilaste vilistlaskogu.

1929/30. õppeaastal käis koolis 103 õpilast. Kooli lõpetasid 11 õpilast: Tõldmaker August, Leida Johnson, Jaan Jammer, Evald Jammer, Arseny Siimann, Evald Burmeister, Richard Saaliste, Sinida Oidram, Olga Oidram, Adolf Seiler ja Valentin Hermann. Neist astusid keskkooli: August Tõldmaker, Leida Johnson, Arseny Siimann ja Valentin Hermann.

1930/31. õppeaasta alul koondati Velise koolis üks klassikomitee õpilaste vähenemise tõttu. Lahkus Veliselt õp. R. Spuul — valiti Valgu algkooli juhatajaks. Oli tubli õppejõud. Õpetaja Gildemann astus kaitseväge teenima sundaega. Ed. Gildemann'i asemele määrati pr. M. Spuul. Koolis üldtähendatud aastal oli 105 õpilast. Kooli lõpetasid 4 õpilast: Leonid Koobas, Antonina Kusmin, Marie Ester ja Marie Veltmann. Edasi läksid õppima — Leonid Koobas ja Antonina Kusmin.

1931/32. õppeaastal käis koolis 112 last. Lahkus koolist määratud õppejõud M. Spuul ja valiti tagasi väeteenistusest vabanenud Eduard Gildemann. Kooli lõpetasid 8 õpilast: Jaan Palm, Eulalia Limberg, Alma Burmeister, Klaudia Roller, Sinida Palm, Lydia Limberg, Voldemar Veiler ja Anton Reimann. Neist astusid keskkooli Eulalia Limberg ja Klaudia Roller.

20

Ka omariikluse aegseist õpilastest on väga palju oma hädust jätkanud, seda sageli suure tahtekindlusega, olude ja majanduslike võimuste kiuste. Paljud neist on kohtadel ametis, nii näiteks 7 noort algkooliõpetajaiks, 4 jätkavad õpinguid ülikoolis ja paljud veel keskkoolis. Velise koolist on võrsunud Läänemaal kahtlemata kõige enam haridlasi.

Th Schmidt.

Jooni Velise 6-kl. algkooli karskusringi tööst.

Karskusest kõneldi Velise algkoolis omariikluse ajal vähemalt igaaastastel karskustundidel, kõnelesid õpetajad ja vahel ka õpilased. Kord ühel karskuspühäl andis hulk õpilasi karskustõutuse — nende seas ka allakirjutanu. Ei tea, kui palju õpilased seda töötust pidasid, isiklikult aga pole proovinud peale seda suitsetada, kuna õlut maitsesin vististe, viina pole aga kunagi tilkagi proovinud. Lugesin toll ajal »Tulev Eestit« ja »Kevadikku«, mis aitasid süvendada mu karskusveenet ja töötasin 1. jaanuarist 1926. a. iseenesele maitsta ka mitte kunagi enam õlut — sama ajaga ühtub minu osavõtt noorsookarskustööst.

1926. a. jaanuaris külastas Velise algkooli tolleaegne karskusinstruktor Julius Elango, kes soovitas asutada karskusringi ja andis meile vastavad põhikirjade normaalkavandid. Asutamiskoosoleku kutsusime kokku 8. veebruaril, kus võeti vastu põhikiri ja valiti juhatus. Valitud juhatus jaotas hiljem ametid: Al. Looring — esimees, Ado Pesti — abiesimees, F. Lember — laekur, liikmed Vilomilla Schmidt ja Lydia Kellman.

Asusime kohe suure innu ja huviga tööle, korraldasime referaat- ja väeluskosolekuid ja alama astme karskuseksami ettevalmistuseks alustas tööd karskusõpiring. Õpilaste rohkuse tõttu töötas ring kahes grupis, ühte gruppi juhatas A. Pesti — teist A. Looring.

Otsustasime väljaanda shapirografeeritud ajakirja. Juhatus valis: Al. Looring — tegevtoimetajaks, Osvald Ellman — vas-

22

1932/33. aastal töötas kool kolmat aastat nelja klassikomitee komplektiga. Õpilaste arv oli koolis — 123. Koolikursuse lõpetasid 12 õpilast: Heinrich Burmeister, Elmar Ennikoff, Alice Haak, Nilla Limberg, Mihkel Lurich, Jaan Miil, Ado Parnabas, Frederik Reimann, Jaan Vaarmann, Marie Veikmann, Anton Virma ja Arkadi Oidram.

Õppejõududest lahkus proua Nagelson (end. prl. Jürgenson) teenistusvahetuse korraldamise seaduse alusel. Tema asemele määrati prl. V. Neider.

1933/34. õppeaasta on kurvemaid Velise kooli ajaloos. Vaatamata sellele, et Velise kooli piirkonnas elas 147 koolikohuslikku last, otsustati Lääne maavalitsuse poolt kaotada koolis üks klassikomitee. Ei aidanud selle vastu ei lastevanemate palve ega koolihoolekogu väited, et Velise kooli vanad ja kitsad klassitoad ei ole sünninud nii suurte klassikomitee mahutamiseks: õp. V. Neider registreeriti lahti ja uut ei määratud. Et õppetöö tingimised ja tervislikud olud siin märksa halvenesid, siis valgus siit osa lapsi — arvult 15 — teistesse naaberkoolidesse, kus õppetingimused ja — ruumid olid märksa paremad. Nii jäi Velise kool töötama 3 klassikomitee ja 124 õpilasega. Klassiruumide ületäitmise pärast õpilased viibisid õhupuuduses. Lastel tervis nõrgenes. Ja veebruarikuul 1934. aastal puhkes lahti laste hulgas taud — sarlakid, ja kitsas madalal täistuubitud klassitubades tegi ta hirmsat tööd: haigestus üle 50% lastest; 3 õpilast pidid oma noore elu jätma. — Olgu muld kerge neile süütuile noortele! — Paljud pääsesid eluga, kuid neile mitmele jäid eluajaks defektid, nagu osaline kuulmise kaotus, kopsu- ja neeruhaigused jne.

Kooli lõpetasid 9 õpilast: Oskar Aren, Alide Hindroff, Amanda Kuusik, Deemi Lensmann, Maria Limberg, Oskar Looring, Jaan Palm, Fr. Reimann ja Osvald Roller.

Käesoleval 1934/35. õppeaastal siirdus juba suurem hulk lapsi — arvult 20 — teistesse koolidesse; muist suri taudi mõõdund aastal, mitmed põevad kodus ja muist lahkus enne koolikursuse lõpetamist. Nii on Velise koolis käesoleval õppeaastal kõigest 105 õpilast. Õppetöö tingimised on sellega paremad. Õpetaja E. Gildemann, kes siin mitu aastat töötas ja lugupidamist oli võitnud kui tubli õppejõud, paigutati ümber Veltsa algkooli. Tema asemele määrati Veltsa algkooli õpetaja pr. A. Mihkelson.

21

tutavaktoimetajaks ja Albert Ester — sekretäriks, vähe aega oli alul toimetuses ka Martha Uesson. Juhatus koosolekul, kus oli ajakirjale nime valimine, oli juhatusel liigete poolt tahvile ülesse seatud vähemalt kümme nime. Juhatus otsustas nimeks võtta allakirjutanu poolt üles seatud nime »Koidikul«, mis aga hooldaja R. Spuuli soovil lühendati »Koidikuks«. »Koidikut« ilmus sel semestril 4 numbrit, igas kuus üks.

Kevadel õiendas üle paarikümne õpilase karskuseksami. Eksamineerima sõitis jällegi J. Elango — kes andis uut hoogu ja virgutust tööks. J. Elango oli väga rõõmus meie töötulemuste üle, sest see oli ühtlasi esimene karskuseksam Läänemaal algkoolis.

Nüüd, üheksa aastat hiljem sellele tööle tagasi vaadates, näib, et seda loomisvaimustuses tehtud tööd ei ole suudetud ületada hiljem ei kvalitatiivselt ega ka kvantitatiivselt. Kõik õpilased olid huviga asja juures, töö ei viidud mitte noorsooliigutamise, vaid liikumise põhimõtteil. Referaadid, tööavad ja »Koidiku« koostasime täielikult omal algatusel, hooldaja R. Spuul ja teised õpetajad andsid vahel, kui meil omal puudus oskus, praktilisi näpunäiteid. Rohkesti aega nõudis »Koidiku« koostamine ja shapirografeerimine, nii et sageli õppetöö hoopis unustusse jäi.

Al. L.

Velise algkooli kr. V.-kogu juhatus k. a.
A. Parnabas, E. Toots,
A. Saulep (esimees), L. Ilmveier, O. Kask.

23

Asusin õpetajana tööle Velise algkooli juurde 1928. aasta sügisel. Kaasõpetajate soovil jäi minu hooleks ka karskusringi töö juhtimine, millega tegelesin kuni 1934. a. kevadeni.

Karskusring, olles asutatud 1926. a. kevadtalvel, oli tolle-aegse õpetaja hra Rud. Spuuli energilisel juhtimisel arenenud juba elujõuliseks õpilaskoondiseks. Nii jäi minul ainult jätkata algatud tööd: viia karskusringlasi lähemale ülesseatud sihtidele.

Karskusringi eesmärgiks oli: arendada õpilastes karskus-meelsust, teha lastekohast selgitustööd alkoholismi kahjude üle. Otsese karskustöö kõrval leidsid käsitlemist ka muud küsimused, nagu tervishoid, looma- ja taimekaitse ning teisedki õpilaste huvialad.

Töö oli korraldatud referaat-meetodi alusel. Töökoosolekuid, milliseid peeti igal kolmapäeval päälle õppetööd, esines 2—3 referenti 10—15-minutiliste referaatidega, millele järgnesid soovikorral läbirääkimised. Vahelduseks kanti mõnikord ette palasid kirjandusteosist või õpilaste loomingukatseist.

Otsese töö kõrval tutvuti veel üldiselt tööga organisatsioonis. Omati algteadmisi koosoleku juhatamisest, protokollimisest, valimiste ja hääletamise korrast jne. Vaidlused ja läbirääkimised arendasid kiiret mõtlemist ja endaväljendusoskust. Lähtudes sellest, oli töö karskusringis vajalikuks eelkooliks tulevastele seltsitöötajatele.

Tulevaste seltskonnategelastena korraldasid karskusringlased huviohtuid mitmekesise kavaga. Huviohtud olid ka sidemeks kooli ja kodu vahel, kuna neist võimaldati osavõtt ka laste vanemaile ja õpilaste tuttavaile.

Ühes ringi asutamisega hakkas ilmuma ka ta häälekandja shapirografeeritud ajakiri »Koidik«. Esimesil aastail ilmus nimetatud 7—8 nr. aastas, hiljem 3—4, mida aga seda sisukamaks püüti teha. Sisuks oli õpilaste loomingut proosas ja värsis, jooniseid, mõistatiseid jne. Ajakirja vahetati mitme kooliga üle kogu Eestis.

Osa võeti ka iga-aastasest karskus-võistluskirjutisest, millised toimusid Eesti Õp. Liidu Karskuskasvatuse-toimkonna korraldusel. Saavutati sel alal võrdlemisi häid tagajärgi, mille tunnustuseks terve rida saadud auhindu — raamatuid.

Kooli lõpetanud karskusringlased ei katkestanud kontakti kooliga, vaid asutasid uue koondise »Velise algkooli Karskus-

24

ringi Vilistlaskogu» nime all. Viimane taotleb ühiseid sihte karskusringiga ja on selle tegevust aineliselt kui ka vaimselt toetanud.

Lõpetades käesoleva lühikese ülevaate Velise algkooli karskusringi tööst, soovib allakirjutanu, et karskusring ja tema Vilistlaskogu võtaks tõsiselt oma suurt ülesannet: olla pioneeriks tuleviku parema, alkoholismipahest vabastatud ühiskonna rajamisel.

Ed. Gildeman.

Velise algkooli hoolekogu.

J. Palm, A. Gildemann, J. Ilmveier, Hans Jeerik, Th. Schmidt, A. Mikkelsen ja G. Karell.

Õppenõukogu.

Th. Schmidt, G. Karell, J. Palm, A. Mikkelsen, J. Limberg, dr. Kull.

25

Velise algkooli õpilased 1934/35. õppeaastal.

I klass.

Salme Ervin, Akta Looring, Vaike Reedel, Boris Karlson, Tenno Karell, Arved Lätte, Ellind Pool, Jaan Sinikas, Evald Siiman, Richard Toots, Viktor Veide, Viktor Kannel.

II klass.

Ants Parnabas, Jaan Palm, Meinart Kohver, Ilmar Karell, Alfred Rubin, Otto Veedam, Arseeni Ervin, Lembit Resfeldt, Lembit Mikkelsen, Haarlald Viisut, Ellen Limberg, Herta Ervin, Maimo Lüttover, Herta Värbu, Salme Muskata.

III klass.

Maimo Koobas, Salme Parnabas, Aino Ilmveier, Anete Treiman, Helga Vaarman, Vaike Repman, Leida Mõis, Johanna Limberg, Vilma Pärtel, Aglaida Rubin, Laine Lätte, Johannes Repman, Oskar Mann, Jaan Lüttover, Endel Hendrekson, Evald Riise, Edgar Jeerik, Heino Alt, Karl Tamberg, Evald Valdek, Heinrich Ervin, Nikolai Kõõvart, Johannes Oidram, Endel Aren, Artur Saulep, Evald Mikker, Valentin Roller, Oskar Veltman, Elmar Oppi.

IV klass.

Hilda Riise, Linda Veedam, Hilda Palm, Herta Palm, Anny Ervin, Ida Toots, Leida Praaker, Iriina Veltman, Leida Vaarman, Ella Virbel, Herta Palm, Herta Sommer, Eliise Kroonman, Uno Karell, Heino Limberg, Harald Pool, Elmar Pool, Alfred Oidram, Madis Vaarman, Tõnis Vaarman, Jaan Mõis, Evald Aren.

26

V klass.

Rudolf Ervin, Endel Karell, Asta Kellman, Jaan Neeman, Armilda Nolling, Linda Pool, Hilda Pärtel, Jaan Tonna, Arnold Valler, Linda Roller, Lembit Roller, Karl Liiv, Elisabet Kõõvart.

VI klass.

Madis Burmeister, Armilda Ervin, Harald Ilmveier, Adeele Jeerik, Julia Jürisson, Endel Jürisson, August Kolumbus, Leida Mann, Herta Parnabas, Jaan Uesson, Evald Roller ja August Tamberg.

Velise algkooli karskusringi vilistlaskogu.

1926. a. kevadel, mil lõpetasid algkooli esimesed karskusringlased, oli meil kohe mõte koondada vilistlasi. Kõigepealt karskuseksami õiendamise puhul nõu J. Elangalt, kes käskis pöörduda Eesti Noorsoo Karskusliidu (E. N. K.) poole. Kirjutasin E. N. K.-le, see saatis mõned põhikirjad, vististi nende seas ka Ü. E. N. Ü. osakondade oma. Noori oli vähe ja meil puudusid noorsootööks ka praktilised, kui ka teoreetilised oskused, mõte jäi vaid tollal mõtteks.

Juba keskkooli esimesest klassist päälle olin tihedas kontaktis E. N. K.-ga ja 1929. a. tellisin liidult karskusringide vilistlaskogude normaal põhikirja. Vahepeal oli koolist tulnud juurde hulk vilistlasi ning paljud neist evisid teadmisi noorsootööks, töötades kaasa keskkooli noorsoo organisatsioones. 18. augustil 1929. a. toimuski vilistlaskogu asutamine.

Esimesel paaril aastal piirdus tegevus peamiselt suvedega, sest enamik aktiivsemaid ja juhatuseliikmeid õppis edasi keskkoolis. Korraldati mõni pidu, suvel käidi koos ja harrastati sporti. 1932. a. saadi juba juhatus moodustada kohalviibivatest noortest, millega avanes võimalus tegevust arendada läbi aasta.

Vilistlaskogu töökavast ja töötulemustest vääraks märkimist, et ta on palju uut toonud Velise vabaharidustöe. Nii on huviohtu ja „elava ajalehe“ moodused leidnud vilistlaste poolt esma-

27

kordset viljelemist. Samuti olid vilistlased esimesed, kes hakkasid harrastama kergejõustiku, eriti võrkpallimängu — ning nüüd ei möödu enam ühtegi pühapäeva, mil ei mängitaks Velisel võrkpalli. Teistest vilistlaskogu töötulemustest võiks mainida: kõne-, peoõhtude ja spordivõistluste korraldamist. Jõudumööda on ka kaasa aidanud kooli karskusringi tööks, määrates kirjanduses auhindu paremaile karsklastele jne. 1933. a. sügisel teostus ka Velise ammune unistus ja kavatsus — vilistlaskogu algatusel alustas tööd õpiring, esimese ainenäidis õpiti kõnekunsti.

Vilistlaskogu on pidanud elavalt kontakti Eesti noorsookarskusliikumisega ja 1931. a. päle on E. N. K. liige (22. det. 1930. a. peakoosoleku otsuse põhjal). Sellest päle on vilistlaskogu võtnud osa oma esindaja kaudu kõigist E. N. K. ettevõtetest: kongressidest, suvepäevist ja kursuseist.

Vilistlaskogu esimeheks on olnud: Al. Looring algusest — 1931. aastani, B. Schmidt 1931—1932. aastani ja A. Saulep 1932. aastast kuni tänaseni.

Aktiivsemaid vilistlastest vääriks nimetamist: A. Saulep, A. Parnabas, O. Kask, E. Toots, J. Riise, A. Kusmin, L. Ilmveier j. t.

Käesoleva aasta augustis täitis 5 aastat vilistlaskogu sünist, seega on kooli kahekordne juubeliaasta ka vilistlaskogu juubeliaastaks. Senistel andmetel on Velise algkooli karskusringi vilistlaskogu ainuke algkooli k-ringi vilistlaskogu Eestis.

Al. Looring.

Mälestusi aastatest 1917–1920.

Ei taha nagu uskudagi, et hetki, mis Velisel koolis olles mööda saatsin, võiksin nimetada mälestusteks. Niivõrd värskest on nad alles mees. Kui teekond mind vahest Velisele viib, ja kui seal sama vana koolimaja silman, siis tekib vahest alateadlikult niisugune tunne, nagu oleks mingisugune koolivaheae mööda ja tuln praegu kooli. Ja astungi õueväravast sisse, et külastada endist õpetajat — praegust koolijuhatajat härra Schmidt'i. Ajada mõni sõna juttu endise õpetajaga ja näha tuttavaid kooliruume on nagu mingi pühalik talitus; lahkudes on meel nii rahulik ja kindel.

Oli sompus sügisese pühapäeva õhtupoolik, kui üle hallide kuuride ja majade mulle esimest korda Velise kiriku punased tornikatused paistma hakkasid. Pikk oli tee Palaselt Velisele läbi heinamaade, üle ojade ja mööda porisse uppuvaid külatänavaid, kus meid vahetpidamata vihased koertesalgad ründasid. Nüüd viimaks puruväsinult olime Velisel ühes nädalase leivamoonaga. Siia tuli pühapäeva õhtul veel teisigi lapsi, kelle kodu niikaugel oli, et muidu esmaspäeva hommikul õigeks ajaks kohale ei jõudnud.

Võõras oli siin, kuid üksinda ei tundnud ma ennast. Oli ju kodukülast kaunis kogu poisse, kes Velisel koolis käisid. Siin olid isegi minu karjasõbrad Israelid, Aleksander ja Konstantin ehk Israeli poisid, nagu neid lühemalt nimetati.

Siin oli kõik hulga suursugusem ja auväärsem kui valla-koolis, kus ennem olin õppinud: suured poisid, niisama pikad või pikemadki kui õpetaja, mitu klassiruumi, ühes neist suur klaasustega kapp imelikke vigureid täis, mitu õpetajat ja koolijuhatajaks preester pikas mustas kuues. Päevane tegevus sündis kõik kindlates raamides ja ettenähtud kellaaegadel. Kõik see äratas aukartust ja lugupidamist selle asutise vastu.

Nüüd on koolis mitmesuguseid õpilasorganisatsioone. Sel ajal ametlikult ei tegutsenud ühtegi. Kuid seaduse poolt tunnustamatult elutses meil „Palase kommuuna“. Peale punase nime ei olnud selles organisatsioonis midagi punast. Seda nime ei valinud me ka endile ise, vaid see oli vist mõne naljahamba poolt meile pilkeks kaela sokutatud. Sel ajal liikus neid „punast

Stud. A. Emmo.

värvi“ sõnu rahva ja ka õpilaste seas õige ohtralt ringi. Ega suurem hulk üldse nende sõnade sisu ei taibanud, vaid neid tarvitati kui moesolevaid sõnu, et jutt oleks ajakohane. Nii räägiti mõisa maade „plameerimisest“, soo „motiveerimisest“ jne. Kuid nimi ei riku meest ja me kandsime seda nime uhkusega. Sellel „kommuunal“ ei olnud ei juhatust ega ametlikku asjaajamist (nimi oligi selles mõttes tabavalt loodud). Kuid ühte hoidisime igal pool ja igal ajal. Ilmusime esmaspäeva hommikul kooli pikkuse järele reas, siis öeldi: „Palase kommuuna tuleb.“ Pikk tee maha käia oli hulgakesi palju kergem. Arusaadav, et üheskoos sündis ka laupäeva- ja vahest ka kesknädala-õhtul kojutraavimine. Teekond läks ikka otse ja sammusime nii kiiresti kui jalad võtsid, kõige ees Israeli Sass, kes kõige väledam käima oli. Kiirustada oli vaja, et pimedaks mitte teele jääda.

Ja kui meie seast kellegi au oli riivatud, või muidu arvamised lahku läksid, nii et asja tuli kätega õiendada, siis olid Palase poisid kui üks mees väljas ja õigus pidi meile jääma. Ka niisugust asja ei juhtunud, et oleksime omavahel tülitsevad. Jutuga koduste seas olime ettevaatlikud, et ei räägiks üksteisele äpardustest ja pattudest, mis koolis oli sündinud. Siin käitusime nii nagu õpetab kaheksas käsk: „Kõik head temast (s. o. ligimesest) kõnelema ja kõik asjad heaks käänama.“ Palase kommuunasse loeti Aleksander ja Konstantin Israeli, Tõnis Looring'i, August Plaams'i, Hans Pipart, Jaan Sipelgas't ja mind. Kommuunasse kuulusid veel mõned, kes küll meie külast pärit ei olnud, vaid olid n. n. hingesugulased. Neist võiks nimetada Jüri Põikpuu'd, Jüri Paavelit ja teisi.

Kavatsusi ja plaane oli meil hiilgavaid, kuid väike viga oli nendega, nad ei teostunud. Näitena võiks nimetada oma ajakirja asutamise kavatsust, mis pidi ilmuma hakkama nii, et iga autor kirjutab sinna oma käega kirjutise ja leht rändab ühelt lugejalt teise kätte. Leht oleks kindlasti tänapäevani ilmunud, aga kahjuks esimene number jäi ilumata.

Siis ei tuntud veel romaanide auhindamise kommet, nagu seda tänapäeval tuntakse. Vist elasime liiga vara. Seda koges kurvalt Jüri Põikpuu. Ta oli ühel õhtul peale tundide lõppu õige roosilises meeleolus, lubas romaani kirjutada ja kirjutaski ning saatis teisele õpilasele lugemiseks. Vist ei olnud sellel õpilasel, kellele romaan lugemiseks saadeti, arusaamist heast kirjandusest, tundis end haavununa, vihastus ja ulatus Põikpuu loomingule õpetajale. Oodatud au ja kuulsus jäi tulemata, saime vaid õpetajalt kaasõpilase pilkamise eest noomida ja olime õnnelikud, et halvemat ei juhtunud. Niisugused olid ajad.

Petrooleumi ei olnud saada. Õppetükkide kordamine toimus rasvaküünla või rasvalambi valgusel. Igal laudkonnal küünalajupp või rasvalamp ehk „sitipau“, nagu viimast hüüti, ees. Kuid seda häda oskasime kasutada. Et valgusega pidi kokkuhoidlik olema, siis ei olnud mõtet pimedas koolimajas istuda. Kui õppetüki õpitud olid, mindi jõekaldale lugu laskma. Muretseti külast paar rege ja mõni kelk ning lahti läks lülaskmine. See oli metsik sõit: poistekuhli reel — vuhisesime järsust kaldast alla. Kalda veere all oli roigasaed ja aia sees küll mulk, kas siis regi just seda mulku oskas üles otsida. Enamasti tormas ta aia otsa, siis purunes aed suure praginaga ja

teibatükid lendasid, kuid reg⁷ tormas ikka edasi lagedale jõe-
jääle. Kelle närvid aia otsa sõitmiseks küllalt tugevad ei olnud,
see poetas ennast varem reelt maha ja lonkis mäele tagasi uut
sõitu ootama. Vähe oli neid, kes vaeva paljaks ei pannud, et
reege mäe otsa tirida. Üleval aga ootas trobikond sõpru, kes
ree ülesjõudmisel kohe peale hüppasid ja uus sõit läks alla. Ei
olnud seal kellelgi aega vaadata, kui hästi end keegi reele mahu-
tas. Nii jäi mõni vahest ainult kätt-jalgupidi teiste vahele reele
rippuma ja patune keha pidi sellepärast ree järgi kaldast alla
lohisema. See mees karjus siis nii kuidas hääl lubas. Suure-
maid õnnetusi ei juhtunud, kuid lugematud olid need sinised
laigud ja muhud, mis selle sõidu tagajärjel kehale tekkisid.
Olgugi, et kodus sai neid varjatud ja hoigamist tagasihoitud,
kuid nähti neid ikkagi. Mul kodus oldi hirmul ja arvati see
isegi külgehakkav haigus olevat.

Ajaratas on edasi veerenud, lastest on täiskasvanud saa-
nud. Sinised muhud on kadunud, kibedused ununenud. Velise
koolis veedetud noorusaastaist on jäänud ilusad mälestused.

Aleksander Emmo.

Lääne-Eesti Ühispank

Märjamaa,

Tallinn-Pärnu maantee, omas majas.

Telefon Märjamaa 32.

Võtab raha hoiule, makstes ajakohast protsenti;
raha väljamaksmine sünnib igal ajal, igas
suuruses, ilma etteteatamiseta. Hoiusum-
mad hoitakse saladuses.

Annab välja laene, lühikese- ja pikaajalisi, liiku-
mata varanduste ja pantide kindlustusel
ning käemeeeste vastutusel; diskonteerib
veksleid.

Võtab oma peale vähese tasu eest rahasaatmisi
sise- ja välismaale.

Võtab oma peale rahasisseõudmisi vekslite järgi.

Annab välja garantiisid.

Avatud iga päev.

Kõige suurem maapank Põhja-Eestis.

Asutatud 1911. a.

Lääne-Eesti Ühispank

Märjamaa, Tallinn-Pärnu maantee, omas majas
Telefon Märjamaa 32